

ED DiYAR —

DİYARBAKIR VE ÇEVRESİ

EBAKIR

TOPLUMSAL VE EKONOMİK

ETEBLİÇ —

TARİHİ KONFERANSI

ELERİ

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԳ ՏԻՆԶ ՀԻՄՆԱԴԿ

DIYARBAKIR TEBLİÇLERİ
Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve
Ekonomik Tarihi Konferansı

DİYARBAKIR TEBLİÇLERİ

Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve
Ekonomik Tarihi Konferansı

Bu kitap Hrant Dink Vakfı'nın kasım 2011 'de Diyarbakır'da
düzenlediği Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi
Konferansı'nda sunulan tebliğleri içermektedir.

ISBN 978-605-86570-3-8

HRANT DINK VAKFI

TARİH KONFERANSLARI DİZİSİ EDITÖRÜ

Cengiz Aktar

EDİTÖR

Bülent Doğan

DİZİ KİTAP TASARIMI

Sarp Sözdinler, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI

BEK Tasarım ve Danışmanlık

BASKI

Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.

Soğuksu Caddesi No: 3

Hamidiye Mahallesi

Kağıthane 34408

İstanbul, Türkiye

T (212) 294 10 00

Sertifika No: 12055

İSTANBUL, MAYIS 2013

*Bu proje Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Dairesi Başkanlığı,
Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası (DTSO), Diyarbakır Siyasal ve
Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) ve Kamer Vakfı'nın işbirliğiyle ve
Chrest Vakfı ve Gulbenkian Vakfı'nın katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.*

© 2013, Hrant Dink Vakfı Yayınları

HRANT DINK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԴ ԴԻՆԿ ՎԱԿՖԻ

Hrant Dink Vakfı Yayınları

Halaskargazi Caddesi

Sebat Apartmanı No: 74/1

Osmanbey 34371

İstanbul, Türkiye

T (212) 240 33 65

F (212) 240 33 94

info@hrantdink.org

www.hrantdink.org

DIYAR—

DIYARBAKIR VE ÇEVRESİ

BAKIR

TOPLUMSAL VE EKONOMİK

TEBLİÇ—

TARİHİ KONFERANSI

LERİ

HRANT DINK VAKFI

HRANT DINK'İN, 19 OCAK 2007'DE, GAZETESİ AGOS'UN ÖNÜNDE ÖLDÜRÜLMESİNDEN SONRA, BENZER ACILARIN YENİDEN YAŞANMAMASI İÇİN; ONUN DAHA ADİL VE ÖZGÜR BİR DÜNYAYA YÖNELİK HAYALLERİNİ, DİLİNİ VE YÜREĞİNİ YAŞATMAK AMACIYLA KURULDU. ETNİK, DİNİ, KÜLTÜREL VE CİNSEL TÜM FARKLILIKLARIYLA HERKES İÇİN DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI TALEBİ, VAKFIN TEMEL İLKESİDİR.

VAKIF, İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ALABİLDİĞİNE KULLANILDIĞI, TÜM FARKLILIKLARIN TEŞVİK EDİLİP YAŞANDIĞI, YAŞATILDIĞI VE ÇOĞALTILDIĞI, GEÇMİŞE VE GÜNÜMÜZE BAKIŞIMIZDA VİCDANIN AĞIR BASTIĞI BİR TÜRKİYE VE DÜNYA İÇİN ÇALIŞIR. HRANT DINK VAKFI OLARAK 'UĞRUNA YAŞANASI DAVAMIZ', DİYALOG, BARIŞ, EMPATİ KÜLTÜRÜNÜN HÂKİM OLDUĞU BİR GELECEKTİR.

BİRİNCİ KISIM

Karşılama Konuşması 11
RAKEL DİNK

Açılış Konuşmaları 13
ALİ BAYRAMOĞLU
OSMAN BAYDEMİR
MEHMET DİYAEDDİN GEZER
NECDET İPEKYÜZ
CENGİZ AKTAR

**1839'dan Sonra Anadolu: Devlet,
Müslümanlar, Gayrimüslümler 20**
BASKIN ORAN

İKİNCİ KISIM

I. BÖLÜM: DİYARBAKIR
VE ÇEVRESİNİN GENEL
BİR PANORAMASI

**Amerikalıların Gözünden 19. Yüzyılda
Diyarbakir, 1830-1860 35**
BARBARA J. MERGUERIAN

**Nüfus Hesabı veya Toprakların Denetimi:
Osmanlı Döneminde Diyarbakir Vilayeti 53**
RAYMOND KÉVORKIAN

**Diyarbakir Vilayeti'nin 1915 Öncesi Ermeni Nüfusuyla
İlgili Kaynakların Değerlendirmesi 61**
GEORGE AGHJAYAN

II. BÖLÜM: 19. YÜZYILIN
İKİNCİ YARISINDA
SOSYOEKONOMİK
DÜZEN VE DÜZENİN
BOZULMASI

**"Fiyatı Âlidir!" Diyarbakir'da Kıtık, Yokluk ve
Şiddet, 1879-1901 73**
ÖZGE ERTEM

**1915 Öncesinde Diyarbakir Kırsalında
Ermeniler ve Kürtler 80**
SEDA ALTUÇ

**Sınırı Vergilendirmek, "Gerikalmış"ı Yönetmek:
Kürdistan'da Modern Osmanlı Devleti'nin İnşası,
1840-1860 92**
NİLAY ÖZOK GÜNDOĞAN

**Yerel Anlatılar ile Genel Anlatıları Birleştirmek:
Osmanlı Palusu'nda Ermenilerin Hayatı 102**
VAHÉ TACHJIAN

**1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Diyarbakir ve Çevresinin
Toplumsal ve Ekonomik Tarihine Bakmak 112**
CAFER SARIKAYA

III. BÖLÜM: BÖLGEYE
YÖNELİK OSMANLI
SİYASETİ VE
FİLİZLENEN
MİLLİYETÇİLİKLER

**İnsaniyete Alışmak: Tanzimat Döneminde
Babiâli'den Diyarbakir'e Bir Bakış 131**
UĞUR BAHADIR BAYRAKTAR

**Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu: Diyarbakir'de
Sivil Devlet Eğitimi'nin Ortaya Çıkışı, 1868-1908 139**
SELÇUK AKŞİN SOMEL

19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başında Aşiret ve Devlet: İmparatorluğun Kendi Şarkında Taşrayla İmtihanı 159
SUAVİ AYDIN

Devlet, Aşiret, Hanedan ve 20. Yüzyıl Başında Diyarbakir Üzerindeki Rekabet 175
JANET KLEIN

Başarısız Osmanlıcılık: Diyarbakir Süryanileri 204
BENJAMIN TRIGONA-HARANY

20. Yüzyılın Başında Diyarbakir’de Kürt Ulusçuluğu, 1900-1920 220
MEHEMED MALMÎSANİJ

ÜÇÜNCÜ KISIM

I. BÖLÜM:
DİYARBAKIR’DA
ŞİDDET, POGROM VE
SOYKIRIM

Diyarbakir ve 1895 Ermeni Krizi 237
JELLE VERHEIJ

Diyarbakir’da Gündelik Şiddetten Soykırımı 246
DAVID GAUNT

Diyarbakir Yangınları, 1895, 1914 262
ZELİHA ETÖZ

Ermenilerle Iskalanın Barış: Osmanlı’nın 1915’ten Önceki Doğu Vilayetlerine Bir Bakış 281
HANS LUKAS-KIESER

Diyarbakir, 1915 289
AYHAN AKTAR & ABDÜLHAMİT KIRMIZI

II. BÖLÜM: BİRİNCİ
DÜNYA SAVAŞI’NDAN
CUMHURİYET
DÖNEMİNE
SOSYOEKONOMİK
DURUM

Birinci Dünya Savaşı’nda Silvan’ın Ekonomik ve Sosyal Durumu 327
MEKKİ ULUDAĞ

Devlet Kudretinin İnşası ya da Şark’ın Islahı: Kürt Bölgesinde Cumhuriyet’in İlk 10 Yılı 334
CUMA ÇİÇEK

Cumhuriyet’in Öncesinde ve Erken Dönemlerinde Kürt Toplumunda Kadınlar: Araştırma için Notlar ve Öneriler 352
JESSIE HANNA CLARK & SAADET ALTAY

Diyarbakir’da Ermeni Mallarını Kim Aldı? 368
SAİT ÇETİNOĞLU

Diyarbakir’in Sosyoekonomik Dönüşümünde Ermeni Mallarının Rolü 407
MEHMET POLATEL

Diyarbakir “Hangi” Mahle? 421
ŞEYHMUS DİKEN

SUNUMLARI YAPANLAR 429

Dizin 430

BİRİNCİ

KISIM

KARŞILAMA KONUŞMASI

RAKEL DİNK

Hepimiz hoş geldik. Em hemû bi xêr hatin. Ammenkıs pari yegank. Öncelikle Van depreminin acısını paylaşıyor, hayatını kaybedenleri rahmetle anıyor, yaralılara (ruhsal ve bedensel) Tanrı'nın kutsal ruhundan teselli diliyorum. Hani deriz ya, taşların dili olsa da konuşsa... İşte biz buraya o

taşlardan olmaya geldik. Gelin biraz hayal edelim; eğer taşlar gerçekten dile gelse hangimizin kulağı duymaya, yüreği anlamaya dayanır? Mesela yüz yıl önce burada yaşayanların başına ne geldi? Em bizanın, çi hate serê wan kesên ku sed sal berê li van deran bûn? Orinagi hamar hos haryür dari araç abroğnerun kılkhun inç yegav? Niye bu toprağın insanları buradan gittiler? Mirovên vê axê çima ji vira derketin, çûn? İnçu ays hoğın joğovurte asge katsin? Birbirimize sorular sorabilecek miyiz? İyi veya kötü. Em ê bikarin pirsra ji hev bikin, qeç an xirab? Bidî garenank iraru hartsumner hartsnel? Lav te vad... İşte, biraz da bu soruları sorabilmeye geldik. Bizler ne hükümdar, ne de yargıcız. Sadece geçmişle yüzleşmeye geldik. Bizler bu gün Dikranagert olmaya geldik. Amed'i bilmeye, anlamaya geldik. Diyarbakır'a harmanlanmaya geldik. Biz barışı konuşmaya geldik. Konuşmama, canım eşim Hrant'ın 1996 yılından sözleriyle devam edeceğim:

Barış dendi mi fırlarım hiç düşünmeden. "Ben varım" derim, ön koşulsuz. Ben atıldıkça etraf- tarafım önüme dikilir: "Sen kendi işine bak! Bu tür barış diyenleri, günün birinde punduna getirip, bir şekilde halletmiyorlar mı? Senin neyine gerek?" Bir an duraklıyor insan. İşte bu bir anlık bocalama, savaş kıskırtıcılarının en büyük silahı aslında ve barışın önündeki en ciddi engel. Bir diğer engel de erdemli kavramların artık haddinden fazla "gevelenen" kavramlar haline dönüşmüş olması. "Hoşgörü" dedikleri şey mesela. Ne de bol kullanılıyor. "Barış" da öyle... Bol keseden, bozuk para gibi harcanan kavramlardan biri de o.

Barış için imza istiyorlar. Ben durur muyum şimdi? Önce imzamı atayım... Siz, sonra uyarın beni. "Ortada bunca silah dolaşırken, bir imzayla ben nasıl barış sağlarım?" diye kendi kendime sormuyorum da değil hani. Ama ne yapayım, huyum kurusun işte... Barışa ne zaman kanmadım ki?"

Barış istiyoruz. Savaş isteyenlerin hepsi aynı dili konuşuyor. Savaş, barış isteyenlerin çaresizliğinin üstünde yükseliyor. Bu savaşa biz karar vermedik ama barışa karar verebiliriz. Savaşı iyi tanıyoruz: Yerinden yurdundan edilen insanlar... Açlık... Umutsuzluk ve ölüm!..

Unuttuğumuz barış düşleyebiliriz. Düşleyebilmek, en büyük gücümüz. Biz düşledikçe barış canlanacak, soluk almaya başlayacak. Önce bir sussun silahlar... Ölüm sussun!.. Hayat konuşsun!..

Biz hâlâ hayatın mucizesine inananlar, hayatla aramıza savaşı sokmayalım. Kim olursak olalım, inançlarımız, görüşlerimiz ne olursa olsun, aynı yalın, berrak talebin

altına birlikte imza atabiliriz. Biz barış isteyenler birbirimizden uzak durdukça barış daha uzağa kaçıyor. Bu kez milyonlar bir araya gelelim. Bu barış bizim barışımız olsun.

Barış isteyenler, gelin, barış için barışalım.

Barış için bir milyon imzamız olsun.

Verdim gitti be!

Savaşın ölümü imzamdandır, benimki de barıştan olsun!..

Evet, barış için gelin önce birbirimizi anlayalım. Werin em ewil hev du fehm bikin ji bo aştiyê. Khağagutyay hamar nakh yegek irar hasgınank.

Gelin, acılarımızı paylaşalım ve saygı gösterelim. Werin em êşa xwe parve bikin û qedrê van êşan bizanin. Yegek iraru tsavere pajnenk yev harkank tsuyts dank. Gelin, el birliğı ile yaşanı kutsal kılalım. Werin em bi yek destê jıyanê bikine pîroziya xwe. Yegek miasnapar gyankı sırpatsnenk.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

ALİ BAYRAMOĞLU

Yiten mallar, yiten canlar, mal ve kan değişimi, hemen herkesin içinde bulunduğu bir kazan

olarak karşımızdadır ve bu kazanı biz yeni yeni, yavaş yavaş keşfediyoruz. Akademisyenlerimizle, öğrencilerimizle, siyasetçilerimizle, Kürtlerle, Türklerle, diğerleriyle bunun farkına yeni yeni varmaya başlıyoruz. Bunu bir tür yüzleşme sürecinin çoğulu olarak görmemiz mümkün. 19. yüzyılı burada anmak ve bu bölgenin kadim halkı Ermeniler etrafında, Süryaniler etrafında, gayrimüslimler etrafında bu toplantıyı düşünabilmek, sembolik olarak da son derece önemlidir. Tekrar hoş geldiniz diyor ve açılış konuşması için Sayın Belediye Başkanı Osman Baydemir'i rica ediyorum.

OSMAN BAYDEMİR

Saygıdeğer milletvekillerim, saygıdeğer hocalarım, katılımcılar, akademisyenler; hepimizi

sevgiyle, saygıyla, hürmetle selamlıyorum. Şu anda aramızda bulunan değerli arkadaşım, Belediye Başkanı Abdullah Demirtaş'la birlikte istişare etme imkânı bulmuştuk; bu toplantı, Diyarbakır coğrafyasının, Diyarbakır kentinin ilklerinden bir ilk dahadır. Hep ilklerin kenti, ilklerin coğrafyası olan Diyarbakır, şimdi bir ilke daha ev sahipliği yapıyor. Bize bu fırsatı sunan, emeği geçen, katkısı olan, başta Hrant Dink Vakfı olmak üzere herkese, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı olarak teşekkürlerimi, şükranlarımı ifade etmek isterim.

Yaşanmışlıklardan hareketle, burada birkaç söz söylemek isterim. Bu coğrafyada kesintisiz olarak en 20 yıldır siyaset yaşamının içerisindeyiz. Benim siyasetle tanıştığım gün, 1976 yılında, askeri tankların nohut tarlamızı berbat ettiği gündür. Ve ben ilk öfkemi, köyün –aralarında babamın da bulunduğu– bütün ihtiyarlarının, 'bênder' dediğimiz köy meydanında toplanıp, sırtlarına, köyün genç olan bireylerinin bindirilmesiyle, bir nevi at, bir nevi eşek yerine konduğu gün yaşadım.

Açık ve net bir şekilde ifade etmek gerekirse, biz Türkiye'de yaşayanlar, Türkler, Kürtler, Araplar ve diğer etnik kimlikler, gerçekten birlikte, gerçekten adil ve gerçekten özgür bir yaşam arzuluyorsak, hedefliyorsak, geçmişimizle yüzleşmek zorundayız. 19. yüzyılın başından bugüne değin ne yaşandı, bilmek zorundayız. Gerçeği bilmek ve kabul etmek zorundayız. Gerçekle yüzleşmediğimiz sürece, geleceği kurgulama, aydınlık bir gelecek kurma şansına da sahip olamayacağız. Bildiğim bir şey var ki, Diyarbakır, kadim Diyarbakır, kadim Amed ne kadar bir Kürt şehri ise, en az o kadar bir Ermeni şehridir, bir Keldani, bir Süryani, bir Ezidi şehridir. Ama maalesef onlar artık yoklar şehrimizde.

Emeklerinden dolayı, yüzleşme konusundaki cesaretlerinden ve çabalarından dolayı herkese teşekkür ediyorum. ‘Özür Diliyorum’ kampanyası düzenlendi örneğin; muazzam bir cesaret, muazzam bir çabaydı ama bana sorarsanız gerçek manada özür dilemek, aynı zamanda telafi etmek, bu yönde bir çaba ortaya koymaktır. Anakent belediyemizin Ortadoğu’nun en büyük Ermeni kilisesi olan Surp Giragos Kilisesi’ni onarması, açık söylüyorum, sadece ve sadece bir kültürel mabedi, bir inanç mabedini restore etmek değil, aynı zamanda vicdanları restore etme çabasıdır. Bu, geçmişle yüzleşip nasıl bir gelecek istediğimizin, nasıl bir gelecek hayal ettiğimizin ve nasıl bir gelecek için çaba sarf ettiğimizin bir göstergesi olarak da değerlendirilmelidir.

Ekonomi de, ki burada çok değerli işverenlerimiz de var, çok önemli bir alan; eğer geçmiş ekonomimizi bilmezsek, gelecek ekonomimizi kurgulayamayız. Bu kent 1907’de, Türkiye coğrafyasının üç büyük ekonomisinden biriydi. Neden bugün 66. sırada? Açık söylüyorum: Ermeniler gittiği için, yok edildikleri için, Süryaniler gittikleri için, Keldaniler gittikleri için, zanaat öldüğü için... Şüphesiz, geri bırakılmışlık politikaları, beyin göçü ve sermaye göçü, bugünkü yoksulluğun nedenlerinden biridir. Dolayısıyla, bunu görmek, bu gerçekle yüzleşmek, o dönemin vicdansızlığını vicdanlarımızda mahkûm etmek, yeni bir başlangıcın en önemli adımlarından biri olacaktır. Zaten gerisi, ortak akılla şekillendirilebilir.

Benim en büyük hayallerimden biri gerçekleşti. Diyarbakır’da çan sesiyle ezan sesi, şükürler olsun ki birbirine karıştı. Ama en büyük hayallerimden biri de, bu şehrin yine, o çok dilli ve çok inançlı bölgenin merkezi olması yolunda mesafe kat etmesidir.

Ermeni kardeşlerim; Süryani kardeşlerim; Ezidi kardeşlerim; ne kadar olabilirse, kentlerine, evlerine, coğrafyalarına dönemezler mi, bunun zeminini yaratamaz mıyız, bunun için ortak bir çaba ortaya koyamaz mıyız?

Bu toplantının, hem geçmişimizle yüzleşme, hem de aydınlık bir geleceğin, eşit bir geleceğin zeminini yaratma yönünde ileri bir adım olmasını temenni ediyorum. Kentimiz Diyarbakır’da, kentimiz Diyarbakır’da olmanızdan büyük bir heyecan duyuyorum. Hepinizi en derin saygılarımla selamlıyorum. Hoş geldiniz, şeref verdiniz.

MEHMET DİYAEDDİN GEZER

Sayın milletvekilim ve büyükşehir belediye başkanı, alt kademe belediye başkanı, sivil toplum örgütlerinin değerli başkan ve yöneticileri,

değerli akademisyenler, basın mensupları ve değerli katılımcılar; ilimiz ve bölgemizde Cumhuriyet öncesi ve sonrası döneminde yaşanan sorunların tartışıldığı ve günümüzde yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlarına ışık tutacağını düşündüğümüz bu değerli çalışmaya katılım ve katkılarınızdan dolayı şimdiden hepimize teşekkür ediyorum. İlimiz Diyarbakır, bölgenin önemli bir ticaret bölgesi olma özelliğini tarih boyunca sürdürmüştür. Osmanlı döneminde,

ticaret, zanaat, sanayi, tarım ve hayvancılıkta dönemin koşullarına göre en gelişmiş merkezlerin başında gelmekteydi. İpek Yolu ile Baharat Yolu'nun kesiştiği kavşak noktasında olan kentimiz, Avrupa ile Ortadoğu'nun yoğun ticari ilişkilerine sahne olmuştur. Farklı dinlerden ve etnik yapılardan insanların bir arada yaşadığı çok kültürlü dokusu, aynı zamanda sanat ve kültür alanında gelişmesine de önemli katkı sunmuştur. 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın başına kadar yüz yıllık süre içinde ilimizde Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Ezidi ve diğer inanç grupları bir arada yaşamış ve diğer şehirlere göre daha iç içe bir hayat tarzı sürdürmüşlerdir. Kentte en başta gelen iktisadi faaliyet ticaretti. 19. yüzyılda kentte önemli oranda farklı inançlardan ve etnik gruplardan tüccar, esnaf ve sanatkârların bulunduğu, tarihi kayıtlarda rastlamak mümkündür. Ancak Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası kentin sosyoekonomik yapısında, kentte yaşayan farklı toplumsal yapıların durumunda ciddi bir değişiklik olmuştur. Bu yıllarda başlayan, kentin ekonomik ve toplumsal yapısını önemli ölçüde etkileyen olayların en önemlisi, 1915 yılında yaşanan trajedi olmuştur. Bu tarihe kadarki gelişmişlik sıralamasında İstanbul ve Bursa'dan, Büyükşehir Belediye Başkanı'nın da aktardığı gibi, ülkenin en önemli üçüncü sanayi kentiydi ilimiz. Ticaretin önemli bir kısmı gayrimüslimlerin elinde olduğundan, ilimiz için 1915 kırılma noktası olmuştur. 19. yüzyılda ticaretin yanı sıra, bir kültür ve sanat merkezi olan kentimiz bu değerini de zamanla yitirmiştir. Cumhuriyet döneminden sonra 1930'larda gelişmişlik düzeyi Gaziantep'le birlikte yedinci sırada olan ilimiz, 1970'li yıllarda sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında 40. sırada, 1990'da 53. sırada, yine Devlet İstatistik Enstitüsü'nün gelişmişlik indeksine göre 2003'te 63. sıradaydı; bugün ise 66. sırada gelmekte. Cumhuriyet öncesi dönemin bir sanayi kenti olan Diyarbakır sonraki yıllarda bu gelişimini sürdüremeyerek, geri kalmış kentler arasında yer almıştır. Nüfus artışında Türkiye'nin 12. büyük kenti olan ilimiz, kalkınma ve sanayileşme sürecinde geri kalmış bir kent olarak 1960'larda uygulanan kalkınma planlarının 'geri kalmış bölgeler' kaleminde yer almıştır. Bu veriler ışığında, sosyal ve siyasal sorunlar her dönem artarak devam etmiştir. Uygulanan politikalardan sonuç alınmamış ve bu durum kentin ekonomisini oldukça olumsuz yönde etkilemiştir.

Değerli misafirler; son günlerde artan şiddet, ve buna bağlı olarak Kürt sorununun çözümünde uygulanan yanlış politikalar ve geçmişin tekrarı, kentin yapısını olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Günümüzde yaşanan olayları tarihsel gelişimleriyle birlikte ele almak, değerlendirmek, söz konusu çözüme önemli katkı sunacaktır. Cumhuriyet öncesi ve sonrasında yaşanan sorunlar, günümüzde de yaşanan ve bölgenin geri kalmasına neden olan temel sorunlardır. Bu sorunları doğru algılamak, demokrasi ve barışçıl çözümlere kavuşturmak için ısrarcı olmamız gerektiğini düşünüyorum. Bu toplantının, 1838-1938 yılları arasında ilimizde ve çevresinde yaşanan toplumsal ve ekonomik gelişmelere ışık tutacağını düşünerek, tüm konuşmacılara teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

NECDET İPEKYÜZ

Saygıdeğer misafirler, konuklar, değerli arkadaşlarımız, parlamenterlerimiz, belediye başkanlarımız; hepiniz hoş geldiniz. Gecikme oldu tabii, ama her gecikmede bir hayır var. Dileriz bu toplantı da hayırlara vesile olur. Sevgili Başkan'ın da söylediği gibi, Diyarbakır için öteden beri kullandığımız 'kadim kent' tabiri birçok kitapta geçer. İki gün boyunca, gerçekten bir kadim kentte, kadim olacak bir toplantıyı yaşayacağız. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) olarak böyle bir toplantıda yer almak bizler için onur verici, mutluluk verici.

Zor günlerden geçiyoruz; bir taraftan insan eliyle yarartılan afetler, bir taraftan doğal afetler... Doğal afetlerde de, yine insanların neden olduğu mağduriyetler acımızı, hüznümüzü artırırken, böyle bir ortamda kendi geçmişimizle yüzleşmek, geleceğe bakmak açısından çok önemli. DİSA olarak, Türkiye'nin ekonomisi, kalkınması, demokrasinin gelişmesi açısından, geçmişimizle yüzleşip geleceğe yönelen, bilimsel çalışmalar yürütmekteyiz. Bunları hedeflerken, hem kendi ezberimizi bozmak, hem de toplumdaki gerçeği öğrenmek istiyoruz.

19. yüzyıl konusunda, çoğumuz, aslında, sadece okul kitaplarında okuduğumuz veya bize anlatılan 'tarih'le, resmi tarihle iç içeyiz. Fakat kendi köylerimizde yaşadıklarımızdan, sözlü aktarım yoluyla öğrendiklerimiz bizde kimi zaman mahcubiyet, kimi zaman öfke, kimi zaman da hüznün yaratmıştır. Geçmişini iyi bilmeyen, resmi tarih dışında, neler olup bittiğini araştırmayan, bugünü de iyi anlayamaz, geleceği de iyi kurgulayamaz.

Bu iki günlük toplantıda ele alınacak olan dönemde, Diyarbakır ve çevresinde, Mezopotamya dediğimiz yerde, farklılıkların birlikte yaşadıkları, birlikte kurdukları toplumsal barışta bir alt üst oluş yaşanıyor. Sevgili Bayramoğlu'nun da söylediği gibi, iyi bilmediğimiz, bilemediğimiz bir dönem bu. Titiz araştırmalarla hazırlanan ve içerdikleri verilerle, bugüne ve yarına ışık tutabilecek olan akademik tebliğlerin sunulacağı bu iki günlük toplantı, bizler için büyük anlam taşıyor.

Sevgili Başkan çocukluğundan söz edince, benim de aklıma, çocukluğumda dinlediğim 'ferman' ve 'kafile' hikâyeleri geldi. Türkiye'nin birçok yerinde, özellikle batısında, 'ferman' dendiğinde padiahın buyruğu anlaşılır; 'kafile' ise, topluca yolculuk eden grup demek. Fakat çocukluğumda dinlediğim, bu iki kelimeyle anlatılan hikâyeler, bana hep acı yaşatmıştır. Sevgili ozan Şivan Perwer'in de, Halepçe katliamından sonra yazdığı Halepçe Ağdı'nda, "Ferman e, hawar hawar" diye seslenir. Ne yazıktır ki, çocuklarına 'Ferman' ismini koymuş insanlar; özellikle Kürtler ve Ermeniler arasında yaygınmış bu isim. O günlerden bugünlere geldik... Hrant Dink Vakfı'nın öncülüğünde düzenlenen bu toplantının, geçmişimizle yüzleşmemize ve geleceğimize çok önemli bir katkı sunacağını düşünüyorum.

Burada sevgili Hrant Dink'i de anmalıyız. Hepimizin sevdiği, dostumuz, hemşerimiz diyebileceğimiz sevgili Hrant'la, Urfa'da yapılan bir toplantıda

birlikte olmuştuk. Burada birçok arkadaş var o toplantıya katılan. “Ben Türk değil, Türkiyeli Ermeni’yim” demişti ve yargılanmıştı. Sonra on binlerce insan “Hepimiz Ermeni’yiz” diye yürüdü. Sağduyunun ve vicdanın sesi olan dostumuz, umarım, vicdanı aradığımız bu günlerde, bu topluma örnek olur. Bunu yaşatmamız lazım; kendimizdeki zırları kırıp, vicdanla davranarak, vicdanımızın sesini dinleyerek, geçmişte neler olduğunu öğrenmemiz, özürü ve telafi etmesini bilip, bugünden yarıya iyi bir miras bırakmamız gerekiyor.

Sevgili Hrant Dink’in şu sözleri, hem Kürtler hem Türkler açısından, bugün büyük önem taşıyor:

Kendi kimliğini ötekinin varlığına göre konumlandırmak hastalıktır. Kimliğini yaşatman için sana bir düşman gerekiyorsa, senin kimliğin hastalıklı bir kimliktir. Kimliklerin doğal olarak yaşaması lazım. Ne öteki olmak lazım, ne üstün olmak lazım.

Hrant Dink bunlardan dolayı yargılandı ve maalesef şimdi aramızda yok. Bütün bu hastalıkların tedavisi ve rehabilitasyonu için geçmişle yüzleşmek gerekirken, buna benzer kutuplaşmalardan, ötekileştirmelerden, farklılaştırıp ayrıştıran bir süreçten de uzak durmamız lazım.

Bu toplantıda iki gün boyunca sunulacak tebliğler, bu meseleye, resmi tarihin dışından ışık tutacaktır. Umarım, tarih, bundan sonra, burada ortaya konacak olan veriler ve belgeler ışığında okutulur.

CENGİZ AKTAR

Hafıza bu topraklara geri geliyor. Çok gerilerden,ulusun inşası döneminden geri geliyor.

Nereden baksak, yüz yılı aşkın bir zaman dilimi bu. Ulusun inşası sürecinde, bu topraklarda yaşayanlara devlet tarafından reva görülenler, yaşayanların birbirlerine reva gördükleri, çekilen acılar, yaşanan toplu şiddet, unutulmaya ve unutturulmaya çalışılan her kötü hatıra illaki geri geliyor. Ama geri gelen sadece kötü hafıza değil; bu toprakların barındırdığı farklılıklar, uluslaşma sonucunda yok edilen veya yok sayılan zenginlik de geri geliyor. Bu memleket onyıllardır her gün yeni ama aslında yeni olmayan bir dolu bilgiye, varlığa, yokluğa tanık oluyor. Uluslaşma uyarınca varlıkları neredeyse tamamen silinen Ermeniler ve Süryaniler, yollanan ve yok edilen Rumlar; varlıkları yok sayılan Kürtler, Aleviler; kamusal alandaki varlıkları gayrimeşrulaştırılan Müslümanlar, bu topraklarda yaşayanların neredeyse tamamı ile ilgili hatıra ve bilgi geri geliyor artık. Şeyh Said'le, Said-i Nursi'yle, Krikor Zohrab'la tanışıyoruz.

Kolay olmadı ama bu rücu. Muhtemelen, çokpartili sisteme geçirildiğimiz 1946'dan bu yana, toplum ile İttihatçı-Kemalist tahayyülün taşıyıcısı devlet arasında inişli çıkışlı bir çekişme mevcut. 1980 askeri darbesi sonrasında Müslümanlar ile Kürtlerin aktörleşmeleri, bu çekişmenin şiddetlenmesini, devletin, literatüre irtica ve şekavet olarak geçmiş olan kırmızı çizgilerinin silinmeye başlamasını beraberinde getirdi. İşte bu dinamik, dayatılan ulus tanımını altüst etti. Ve o tanımın yok ettiği ve yok saydığı bütün farklılıklar yeniden ortaya çıkıverdi.

Geri gelen hafızanın daha çok başlarında, yol daha çok uzun. Ama cin, şişeden, bir daha girmemek üzere çıktı. Varlıklarından ziyade yokluklarıyla geri gelen gayrimüslimlerle ilgili derlediğim şu tabloya, hele bir bakın.

Kamusal hafıza babında, özür kampanyasından sonra, Ermeni Soykırımı'nın başlangıcı sayılan 24 Nisan 1915 iki yıldır artık kamusal alanda hatırlanıyor; İstanbul'daki 6-7 Eylül 1955 gayrimüslim pogromu da 2005'ten bu yana öyle; Çağdaş Gazeteciler Derneği katledilmiş Ermeni meslektaşlarını da anıyor artık; Anadolu'da yaşanan katliamlardan komşusunu, hemşerisini kurtaran anonim vicdanlıları tanımaya başlıyoruz; yerleşim yerlerinin kadim adlarını keşfediyoruz ve bu elbette Kürt coğrafyası için de geçerli... Hasılıkelam, birbirimizi, farklılıklarımızı yeniden keşfediyor, tanıyor ve öğreniyoruz.

Gelelim bireysel hafızaya; zorla veya canını kurtarmak için ihtida etmiş veya kimsesiz kalmış gayrimüslimlerin torunları soyağaçlarını keşfediyorlar, kimi çekinmeden dinine geri dönüyor.

Kültürel ve dinsel hafızaya gelince; onarılmış Surp Giragos'unuz, daha birkaç hafta önce yeniden ibadete açıldı. Van Ahtamar'da Surp Haç, İstanbul Kumkapı'da Vortvots Vorodman, Edirne'de Balkanlar'ın en büyük havrası – tüm bu kutsal mekânları bir şekilde geri kazanıyoruz. Trabzon Sümela Manastırı'nda iki yıldır 15 Ağustos'ta ayin yapıyor; İstanbul'un Rum ve Ermeni mimarlarının sergileri

Anadolu'yu dolaşıyor; Birzamanlar Yayıncılık, elde kalan belgelerle Anadolu'nun bir zamanlarını sergiliyor; vakfımızın girişimiyle, Elazığ-Habap'taki Ermenilerden miras çeşmelerde yapılan onarım bitmek üzere. Kaybettirilen kültürel hafıza üzerine sayısız görsel, işitsel, edebi eser yaratılıyor.

Bilimsel ve akademik hafıza ise en eskisi, en avangardı. En karanlık dönemlerde, ta 1977'de Belge Yayınları'yla başlayan yayıncılık (bu vesileyle, Ragıp Zarakolu'na Diyarbakir'den kendi adıma selam olsun), ardından Aras Yayınları, Agos gazetesi, tek tük araştırmacılar (bir selam da Taner Akçam'a ve tabii, Mehmet Emin Bozarslan'a, İsmail Beşikçi'ye); bütün bu cesur hakikat arayıcılarının kişisel çabaları sayesinde yazılan, söylenen yeni sözler... Yayıncılıktan, akademik araştırmaya geçilmeye çalışılan bir dönemdeyiz artık.

2005'te İstanbul'da düzenlenen ve bir milat olan 'Osmanlı Ermenileri' konferansının ardından, Batı'nın büyük kentlerinde, kaybettirilmiş hafızamızı irdeleyen pek çok toplantı düzenlendi ve düzenlenmeye devam ediyor. Bizim vakıf da üç konferansla katıldı bu seriye. Ama ilk defa toplantı faaliyetimizi İstanbul dışına taşıma kararı aldık ve işte bugün burada, hafızanın yerinde, mekânında, odağındayız. Ve bu faaliyeti inşallah, alnımızın akıyla, bölgede sürdürürüz.

Geri gelen hafızanın daha çok başlarındayız, yol daha çok uzun.

Bu topraklarda yaşayanların ezici çoğunluğu inkâr etmiyor aslında, öğrendiği yanlış tekrar ediyor. Hrant Dink Vakfı olarak, bu hafıza kaybına deva olmaktan onur duyduğumuzu söyleyeyim. Rahmetli Hrant'ın dediği gibi "Ne inkâr, ne ikrar; esas olan idrak" etmektir zira.

İşin özüne inmeden ve Baskın Oran'a sözü devretmeden önce, bu toplantının gerçekleşmesinde desteklerini esirgemeyen ortaklarımız Büyükşehir Belediyesi, Ticaret ve Sanayi Odası, Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'ne, toplantının sponsorları Gülbenkyan ve Chrest vakıflarına, Diyarbakırlı melekler Reyhan Aktar ve Nebahat Akkoç'a, ve yurtiçinden ve yurtdışından gelen bütün katılımcılarımıza şükranlar.

Gelek spas.